

Academia Grammaticorum Salensis Quinta

Salos 2008

Tiesioginiai ir netiesioginiai objektai

Kristina Lenartaitė

Tyrimo aspektai:

- ◆ Lietuviškos gramatinės tradicijos taikomos sąvokos ir jų atitikmenys kitose gramatinėse tradicijose
- ◆ Tiesioginio ir netiesioginio objektų skyrimo kriterijai
- ◆ Veiksmažodžių ditranzityvumo klausimas
- ◆ Dvejopai interpretuoti atvejai

„Semantinis“ ir „gramatinis“ objektai:

- 1. Sakinio reikšminio (semantinio) nagrinėjimo terminas, žymintis matomą dalyką, į kurį nukreiptas arba su kuriuo tiesiogiai siejamas predikatu išreikštas veiksmas, būseną ar kitoks požymis. Sakinyje objekto reikšmę dažniausiai turi papildinys (pvz., rašau laišką, matau debesį, laukiu dukters), bet gali turėti ir veiksny (pvz., Laiškas jau parašytas), pažyminy (pvz., Seselė buvo drobių audėja).*
- 2. Papildinys – sakinio dalis, siejama su tariniu prijungiamuoju ryšiu ir atsakanti į apibendrintos reikšmės klausimus (ką? ko? kam? kuo?).*

Tiesioginis objektas: skyrimo kriterijai

Tiesioginiu papildiniu laikomi be prielinksnių pavartoti galininko, kilmininko, (retkarčiais) naudininko linksniai, keičiami vardininku neveikiamosios rūšies konstrukcijose.

Šeimininkė apdengė stalą – Stalas buvo apdengtas šeimininkės;

Laukėme svečių – svečiai buvo laukiami;

Vyrams vadovavo seniūnas – Vyrai buvo seniūno vadovaujami;

Ambrasas, V., red. 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 487.

Tiesioginis objektas: skyrimo kriterijai

Tiesioginis papildinys žymi daiktą ar daiktiškai suvokiamą dalyką, ryškiausiai papildantį tariniu predikuojamąjį požymį, kurio pavadinimas visas įtraukiamas į tarinio sferą, sudaro su juo sintagminį bloką; objektas patiria požymio sukėlėjo (turėtojo) poveikį [...] tiesioginiu papildiniu galima laikyti tą objektinį tarinio palydovą, kuris pasyvinėse konstrukcijose gali virsti veiksnium.

Labutis, V., 2002: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 266–270.

Tiesioginis objektas: pasyvizacijos kriterijaus taikymo trūkumai

Dėl skirtingų pasyvizacijos refleksų skirtingoms kategorijoms priskiriami labai panašūs atvejai: veiksmožodžių *atstovauti* ir *vadovauti* būtinai reikalaujami papildiniai laikomi tiesioginiais, plg.:

Deputatas atstovauja rinkėjams – Rinkėjai yra atstovaujami deputato;

Petras visiems vadovauja – Visi yra Petro vadovaujami.

Tiesioginis objektas: pasyvizacijos kriterijaus taikymo trūkumai

Tačiau veiksmažodžio *pataikauti* būtinai reikalaujamas papildinys laikomas netiesioginiu, nes pasyvinėje konstrukcijoje išlieka nepakitęs, pvz.:

Motina pataikavo mažajai – Motinos pataikaujama mažajai.

Ambrazas, V., red. 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 488.

Tiesioginis objektas: pasyvizacijos kriterijaus taikymo trūkumai

Konstrukcijų galėjimą / negalėjimą būti pasyvizuotomis gali lemti veiksmožodžio komplementų ypatybės (gyvumas, aktyvumas ir pan.), pvz.:

Liga / alkoholis pakenkė organams – Organai buvo pakenkti ligos / alkoholio;

Alkoholis / Petras pakenkė Jonui – ?Jonas yra / buvo pakenktas ? alkoholio / ?Petro.

Tiesioginis objektas: pasyvizacijos kriterijaus taikymo trūkumai

Be to, į pasyvizacijos veikimo sferą patenka ne tik tiesioginiai objektai, plg.:

Urvai yra žvėrių gyvenami – Žvėrys gyvena urvuose.

Holvoet, A., Judžentis, A., 2004: Tranzityvumo samprata. In: Holvoet, A., Semėnienė, L., red. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 73.

Tiesioginis objektas: morfosintaksinio žymėjimo kriterijus

Šis kriterijus tik priešpastato gramatinį galininko linksnį, kuriuo prototipiškai koduojama viena centrinių (šerdinių) sakinio gramatinių funkcijų – tiesioginis papildinys – visiems kitiems ir neprototipiškai išreikštiems tiesioginiams ir netiesioginiams papildiniams, jeigu nėra susiejamas su linksnių gramatiškumo hierarchija:

vardininkas > galininkas > kilmininkas, naudininkas > įnagininkas

Holvoet, A., Semėnienė, L., 2004: Linksnio teorijos pagrindai. In: Holvoet, A., Semėnienė, L., red. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 32–33.

Tiesioginis objektas: semantiniai požymiai

Tiesioginis papildinys sakomas žymįs daiktą ar daiktiškai suvokiamą dalyką, ryškiausiai papildantį tariniu predikuojamąjį požymį, kurio pavadinimas visas įtraukiamas į tarinio sferą (...)

Netiesioginis papildinys – tai tarinio papildymas sakinyje, pasakantis daiktą ar dalyką, kurį tarinio požymis apima ne visą; tai tik galutinis to požymio reiškimosi taškas, jo atrama, tam tikras orientyras.

Labutis, V., 2002: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 266–274.

Tiesioginis objektas: semantiniai požymiai

Daikto ar dalyko viso įtraukimą į tarinio sferą (tiesioginio papildinio atveju) ar tarinio požymio ne viso apėmimą (netiesioginio papildinio atveju), sunku objektyviai įvertinti, be to, toks svarstymas peržengia lingvistikos reiškinių ribas, pvz.:

*Išgirsi **volungę** ar **griežlę** (tiesioginiai papildiniai);*

*Aš ieškau **nakvynės** (netiesioginis papildinys);*

Tiesioginis objektas: semantiniai požymiai

*Oi berneli, dobilėli, kodėl neatjoji: ar neturi bėro žirgo, ar **manęs** nenori?* (netiesioginis papildinys);

*Šuo taip pat ilgai žiūri į **šeimininką*** (netiesioginis papildinys);

Labutis, V., 2002: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 267, 271.

Objektiškumas ir veiksmažodžio tranzityvumas

Prototipinis tranzityvių veiksmažodžių apibrėžimas apima linksnio (galininko), gramatinio statuso (tiesioginio papildinio) ir operacinį (pasyvinės konstrukcijos) kriterijus – visų šių trijų požymių derinys sudaro prototipinį tranzityvinį veiksmažodį, bet ir kiekvienas atskirai paimtas požymis jau yra tam tikra (ne tokia prototipinė) tranzityvumo apraiška.

Holvoet, A., Judžentis, A., 2004: Tranzityvumo samprata. In: Holvoet, A., Semėnienė, L., red. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 75–76.

Objektiškumas ir veiksmažodžio tranzityvumas

Lietuvių kalboje dar galima skirti tam tikrą periferinę tranzityvių veiksmažodžių grupę, kurią sudaro netiesioginius (kilmininko, naudininko ir pan.) papildinius valdantys veiksmažodžiai (ieškoti, laukti, liepti, atstovauti ir pan.). Į ją įeina ir vienas su būtinąja aplinkybe vartojamas veiksmažodis – gyventi.

Holvoet, A., Judžentis, A., 2004: Tranzityvumo samprata. In: Holvoet, A., Semėnienė, L., red. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 74.

Objektiškumas ir veiksmožodžio tranzityvumas

Šių sakinių objektiniai komplementai yra vieninteliai gali realizuoti veiksmožodžių tranzityvumą, nors ir neprototipiškai, plg.:

Petras vadovauja įmonei;

Deputatas atstovauja rinkėjams;

Motina pataikavo mažajai;

Jis viskuo domisi;

Tranzityvumas aplikacinėje gramatikoje

Jei X yra operatorius, kuris jungiasi su termu Y , idant suformuotų intranzityvų predikatą Z , tai X yra tranzityvus predikatas, o Y yra tiesioginis objektas.

Shaumyan, S., 2006: *Signs, Mind, and Reality: A theory of language as the folk model of the world*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 228–232.

Funkcinės superpozicijos principas

Reikšmės arba funkcijos keitimosi kontekste ženklui arba fonemai B superpozicijos būdu yra pritaikomas ženklas arba fonema A taip, kad B yra naudojamas sykiu ir kaip A, t. y. kaip dvisluoksnis <B SUP A>. Kaip superpozicijos rezultatas yra sukuriamas funkcinės derivacijos santykis tokiu būdu, kad B tampa A funkcinio derivatu arba alternantu. Ženklas ar fonema B gauna antrinę reikšmę arba funkciją, kuri yra „uždedama“ ant jo pirminės, nuo konteksto nepriklausomos reikšmės arba funkcijos.

Shaumyan, S., 2006: *Signs, Mind, and Reality: A theory of language as the folk model of the world*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 131.

Veiksmažodžio tranzityvumas ir pirminių-antrinių funkcijų hierarchija aplikacinėje gramatikoje

Ja rublju drova;

Aš-Nom kapoju malkas-Acc

Ja narubil drov;

Aš-Nom prikapojau malkų-Gen

Veiksmažodžio tranzityvumas ir pirminių-antrinių funkcijų hierarchija aplikacinėje gramatikoje

Pirmajame sakinyje (*Ja rublju drova*) veiksmažodžio *rublju* pirminė funkcija yra būti tranzityviu predikatu, ir būtent šia funkcija jis čia realizuotas; daiktavardžio *drova* pirminė funkcija – būti realizuotu subjektu ar objektu, ir čia jis realizuotas objektu. Antrajame (*Ja narubil drov*) sakinyje intranzityvus *narubil* yra vartojamas antrine tranzityvaus veiksmažodžio funkcija, o genityvu realizuotas daiktavardis *drov* išreikštas antrine tiesioginio objekto funkcija.

Shaumyan, S., 2006: *Signs, Mind, and Reality: A theory of language as the folk model of the world*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 138–142.

Tranzityvumo kriterijus nustatant tiesioginį objektą

Pamatiniu priskyrimo tiesioginio objekto kategorijai kriterijumi iškelus objektinio komplemento būtinumą / nebūtinumą atitinkamai tranzityvaus veiksmožodžio (pirmine ar antrine jo funkcija) predikacijai realizuoti, atvejai su vieninteliu veiksmožodžio tranzityvumo būtinai reikalaujama ir neprototipiškai išreikštu objektiniu komplementu galėtų patekti į tiesioginių objektų klasę.

Netiesioginio objekto sąvoka lietuvių ir anglų kalbose

Netiesioginiu papildiniu laikomi be prielinksnių ar su prielinksniais pavartoti linksniai, išliekantys nepakitę neveikiamajoje konstrukcijoje, arba juos atstojančios kitos formos bei konstrukcijos.

Ambrazas, V., red. 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 488–489.

Netiesioginio objekto sąvoka lietuvių ir anglų kalbose

Anglų kalbos netiesioginis objektas (*indirect object*) suvokiamas daug siauriau: tai trečioji į sakinio šerdies gramatinių funkcijų hierarchiją įtraukiama (šalia subjekto ir tiesioginio objekto) gramatinė funkcija, kurios prototipinis raiškos atvejis siejamas su recipiento semantiniu vaidmeniu davimo procese, taip pat su beneficianto, adresato, suvokėjo (*perceiver*) semantiniiais vaidmenimis.

Veiksmažodžių ditranzityvumas aplikacinėje gramatikoje

Sakinį sudaro jo sudedamųjų dalių binarinių kombinacijų hierarchija – iš to išplaukia: 1) jei X yra operatorius, kuris jungiasi su termu Y , idant suformuotą sakinį Z , tai X yra intranzityvus predikatas, o Y yra subjektas; 2) jei X yra operatorius, kuris jungiasi su termu Y , idant suformuotą intranzityvų predikatą Z , tai X yra tranzityvus predikatas, o Y yra tiesioginis objektas; 3) jei X yra operatorius, kuris jungiasi su termu Y , idant suformuotą tranzityvų predikatą Z , tai X yra ditranzityvus predikatas, o Y yra jo netiesioginis objektas.

Shaumyan, S., 2006: *Signs, Mind, and Reality: A theory of language as the folk model of the world*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 228–232.

Ditranzityvumas ir anglų kalbos datyvo poslinkis

Datyvo perkėlimas (dative movement), arba datyvo poslinkis (dative shift) yra pagrindinė prielaida ir anglų kalbos netiesioginio objekto kategorijai skirti, ir veiksmažodžių ditranzityvumui pagrįsti, plg.:

My son gave the flowers to his mother;
My son gave his mother the flowers

Farrell, P., 2005: *Grammatical relation*, Oxford: Oxford University Press, 25–28.

Argumentai už lietuvių kalbos naudininku išreikšto objektinio komplemento išskirtinumą

Kartais naudininku realizuotas netiesioginis objektas
dalyvauja pasyvizacijos operacijoje, plg.:

Šunelis šiandie tebėra nieko neduotas;

Petras ar jau atrašytas (Petruai ar jau atrašyta)?;

Vaikis pasėtas (kuriam pasėlio pasėta) tuoj kitaip dirba

Jablonskis, J., 1997: *Lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir
enciklopedijų leidykla, 140.

Argumentai prieš lietuvių kalbos naudininku išreikšto objektinio komplemento išskirtinumą

Lietuvių kalbos linksnių gramatiškumo hierarchijoje naudininko užimama pozicija, plg.:

vardininkas > galininkas > kilmininkas, naudininkas > įnagininkas

Holvoet, A., Semėnienė, L., 2004: Linksnio teorijos pagrindai. In: Holvoet, A., Semėnienė, L., red. *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 32–33.

Argumentai prieš lietuvių kalbos naudininku išreikšto objektinio komplemento išskirtinumą

Sintaksinių alternacijų reiškinys, kai į aukščiausias gramatinių funkcijų – subjekto ir tiesioginio objekto – pozicijas paaukštunami žemesnes pozicijas užimantys sakinio nariai, taip pat ir datyvinis netiesioginis objektas, leidžia manyti, kad pagrindinės sakinio predikacijos formavimo atžvilgiu reikšmingos vis dėlto yra tik subjekto ir tiesioginio objekto sintaksinės funkcijos.

Plg. Givón, T., 1984: Direct Object and Dative Shifting: Semantic and Pragmatic Case. In: Plank, F., ed. *Objects: Towards a Theory of Grammatical Relation*, 151–183).

Netiesioginio objekto žymėjimas kitose kalbose

Brazilijos portugalų kalboje aptariamasis funkcijos raiška yra sugramatinta: ji dėsningu išskirtiniu žymėjimu atskiriama nuo kitų sakinio elementų, kurie žymimi kaip periferiniai, plg.:

a. *Ele mora com ela.*

3SgMasc lives with 3Sg Fem

'He lives with her'

b. **Ela lhe mora.*

3SgFem 3SgDat lives

'She lives with him/her''

Netiesioginio objekto žymėjimas kitose kalbose

c. *Ela* *lhe* *deu* *um presente* / *deu um presente para ele.*
3SgFem 3SgDat gave a present gave a present to him
'She gave him/ her a present / gave a present to him'

Farrell, P., 2005: *Grammatical relation*, Oxford: Oxford University Press, 17–18.

Dvejopai interpretuoti atvejai

Su veiksmažodžiu *mokyti* galimų realizuoti objektinių komplementų padėtis galima aiškinti dvejopai:

Jis moko vaikus (tiesioginis objektas) *matematikos* (netiesioginis objektas).

Jis moko vaikus (netiesioginis objektas) *matematikos* (tiesioginis objektas).

Lotynų kalboje veiksmažodžiai *mokyti*, *prašyti* ir kiti panašūs gali prisijungti du akuzatyvu realizuotus argumentus, plg.:

Dvejopai interpretuoti atvejai

docēre puerōs elementa;

mokyti vaikus-AccPl abėcėlės-AccPl

'mokyti vaikus abėcėlės'

mē sententiam rogāvit;

manęs-AccSg patarimo-AccSg paklausė

'manęs patarimo paklausė'

Dvejopai interpretuoti atvejai

čia asmenys (*puerōs, mē*) laikomi tiesioginiais objektais, daiktai (dalykai) (*elementa, sententiam*) – antriniais objektais (*secondary object*).

New Latin Grammar. Allen & Greenough. <<http://www.textkit.com>>

Dvejopai interpretuoti atvejai

Panašu, kad lietuvių kalbos veiksmažodis *prašyti* neleidžia dvejopos objektinių komplementų interpretacijos, plg.:

Prašau tėvą / tėvo pinigų;

?Prašau tėvą;

Prašau pinigų.